

ТРАДИЦІЇ, ТЕНДЕНЦІЇ І ДИСКУСІЇ У РЕГУЛЮВАННІ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ В ОНОВЛЕНІЙ КНИЗІ ДРУГІЙ ЦК УКРАЇНИ

Кохановська Олена Велеонінівна,

orcid.org/0000-0002-2925-0738

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри цивільного права

Навчально-наукового Інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка,

дійсний член (академік) Національної академії правових наук України,

Заслужений діяч науки і техніки України

Статтю присвячено аналізу традиційних, перспективних і дискусійних питань загальних положень Книги другої Цивільного кодексу України «Особисті немайнові права фізичних осіб» і загальним приписам про особисті права оновленої Книги другої проекту Кодексу права приватного «Право особисте». Акцентовано увагу на доцільності збереження усталених підходів і традиційно дієвих норм Глави 17 загальних положень про зазначені права, приділено увагу положенням, які очікувано мають змінитися з огляду на практику реалізації і здійснення відповідних прав і прийнятті Книги другої у першому читанні Верховною Радою України, а також сучасним дискусіям, які тривають щодо окремих положень сфери особистих немайнових прав осіб. Аналізуються пропозиції наукової спільноти та спеціалістів різних галузей науки і права щодо можливих перспективних змін вже запропонованих новел проекту у зв'язку із зростаючими темпами технічного прогресу і суспільного усвідомлення важливості регулювання і захисту особистих прав. Наведено ряд аргументів щодо можливості залишення у назві книги другої двох найважливіших ознак відповідних прав, які полягають не тільки в їх невіддільності від особи, але і немайновості; щодо важливості змін у суб'єктному складі особистих немайнових відносин і щодо специфіки права на спростування, права на відповідь, примирення і вимог заборони поширення інформації, що порушує особисті немайнові права у світлі інтересів як пересічених осіб, так і журналістської спільноти.

Змістовне переформатування усього масиву особистих немайнових прав осіб пропонується здійснювати лише з концептуальним поєднанням положень Глави 17 із нормами Книги першої ЦК України, з урахуванням практики ЄСПЛ по окремих питаннях захисту особистих прав осіб і зі збереженням традиційних наробок, притаманних вітчизняному законодавству, яке користується здобутками реалізації прав фізичних і юридичних осіб на протязі усіх минулих років, починаючи з набуття чинності нинішнім ЦК України. Звертається увага на те, що, оскільки законотворча робота ніколи не завершується, слід вже на цьому етапі розгляду проектів нового кодексу приватного зосередитись на перспективі покращення передусім норм загальних положень книги другої як до прийняття оновленого кодексу в цілому, так і після – з урахуванням ефективності реалізації і здійснення особистих немайнових прав.

Ключові слова: право особисте, особисті немайнові права осіб, загальні приписи, право на спростування, відповідь, примирення, заборона поширення інформації, що порушує особисте право.

Kokhanovska Olena. Traditions, trends and discussions in the regulation of personal non-property rights in the updated Book second of the Civil code of Ukraine

The article is devoted to the analysis of traditional, promising and debatable issues of the General Provisions of Book Two of the Civil Code of Ukraine "Personal Non-Property Rights of Individuals" and the general provisions on personal rights of the updated Book Two of the draft Code of Private Law "Personal Law". Attention is focused on the expediency of preserving established approaches and traditionally effective norms of Chapter 17 of the general provisions on the mentioned

rights, attention is paid to the provisions that are expected to change in view of the practice of implementing and exercising the relevant rights and the adoption of Book Two in the first reading by the Verkhovna Rada of Ukraine, as well as to the current discussions that are ongoing regarding certain provisions in the sphere of personal non-property rights of individuals. The proposals of the scientific community and specialists from various fields of science and law regarding possible promising changes to the already proposed draft amendments in connection with the increasing pace of technological progress and public awareness of the importance of regulating and protecting personal rights are analyzed. A number of arguments are presented regarding the possibility of leaving in the title of the book the second of the two most important features of the relevant rights, which consist not only in their inseparability from the person, but also in their non-property; regarding the importance of changes in the subjective composition of personal non-property relations and regarding the specifics of the right to refutation, the right to reply, reconciliation and the requirements for prohibiting the dissemination of information that violates personal non-property rights in the light of the interests of both the affected persons and the journalistic community.

A meaningful reformatting of the entire array of personal non-property rights of individuals is proposed to be carried out only with a conceptual combination of the provisions of Chapter 17 with the norms of Book One of the Civil Code of Ukraine, taking into account the practice of the ECHR on individual issues of protecting the personal rights of individuals and preserving traditional achievements inherent in domestic legislation, which uses the achievements of the implementation of the rights of individuals and legal entities over all past years, starting from the entry into force of the current Civil Code of Ukraine.

Attention is drawn to the fact that, since legislative work is never completed, it is necessary at this stage of consideration of the drafts of the new private code to focus on the prospect of improving, first of all, the norms of the general provisions of book two, both before the adoption of the updated code as a whole and after – taking into account the effectiveness of the implementation and exercise of personal non-property rights.

Key words: *personal law, personal non-property rights of individuals, general provisions, right of refutation, response, reconciliation, prohibition of dissemination of information that violates personal law.*

Постановка проблеми. В Концепції оновлення Цивільного кодексу України 2020 року (далі у цій статті – Концепція) було запропоновано здійснити рекодифікацію нормативного масиву Книги другої Цивільного кодексу України [1]¹ (далі в цій статті – ЦК України) за рядом важливих напрямів: зміна назви Книги другої; конкретизація особистих немайнових прав юридичної особи (далі у цій статті – ОНП); закріплення в спеціальній нормі положення про взаємопов'язаність ОНП фізичної особи та юридичної особи, засновником, учасником яких вона є; об'єктивізація загальних положень про ОНП; «укрупнення» ОНП; ревізія спеціального законодавства; об'єктивізація договірних відносин щодо оборотоздатності особистих немайнових об'єктів; заборона евгеніки, народження генетично ідентичних людей, трансформації генів, крім лікування генетичних ідентичних людей; можлива легалізація евтаназії та асистованого самогубства; об'єктивізація репродуктивних

прав фізичної особи; визначення порядку дослідження генетичних характеристик фізичної особи; визначення порядку дослідження генетичних характеристик фізичної особи; позначення цивільно – правових наслідків зміни статі; забезпечення цивільно – правового захисту права на персональні дані та посилення права на приватність; об'єктивізація «цифрових прав» особи; конкретизація особливостей здійснення та захисту особистих немайнових прав (далі у цих тезах – ОНП) осіб зі спеціальними правовими модусами; об'єктивізація презумпції невинуватості [2, с. 14–18]². Оновлення законодавства у сфері ОНП потребувало їх узгодження передусім із положеннями одночасно розробленої Книги першої і Книги четвертої ЦК України, які мають ряд спільних категоріальних понять і взаємопов'язані через низку законодавчих положень щодо предмету їх регулювання, суб'єктного складу, об'єктів і також принципів приватного права, захисту прав тощо.

¹ Цивільний кодекс України. Закон. Кодекс.

² Концепція оновлення

Виходячи із зазначеного, **мета статті** – знайти відповіді на важливі питання, які виникли при оновленні Глави 17 Книги другої ЦК України у Кодексі права приватного України (далі в цій статті – КПП) [3] щодо того, які загальні положення цієї книги доцільно зберегти в дусі традицій регулювання ОНП в Україні і світі, а які потребують оновлення із урахуванням практики їх реалізації і застосування в останні десятиліття, а також які позиції потребують подальшого аналізу і опрацювання у зв'язку з їх дискусійністю, суспільно – історичною важливістю і соціальною чутливістю вже в найближчий час, ще в процесі прийняття оновленого кодексу, або потребуватимуть подальшого вивчення щодо можливості їх включення у кодифікований акт приватного права на більш віддалену перспективу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розробниками первісного проєкту КПП, який був поданий у вигляді порівняльної таблиці [4] була пророблена ґрунтовна робота у сфері аналізу чинного законодавства, історичного контексту появи особистих немайнових прав у ЦК України, розвитку спеціального законодавства, яке є надзвичайно розгалуженим і предметно енциклопедичним (особисті немайнові права у контексті прав людини на міжнародному рівні і згідно з Конституцією України, у питаннях інформаційних відносин, медицини, біотехнологій, відносин інтелектуальної, в тому числі творчої діяльності і сімейних, житлових відносин та багатьох інших), що потребувало їх належної класифікації, також була проаналізована ще на етапі підготовки концепції оновлення практика застосування приватноправових норм судами.

Значний вплив на розвиток цивільно – правового регулювання особистих немайнових відносин (далі у цих тезах – ОНВ) справили рішення Конституційного Суду України (далі у цих тезах – КСУ), напрацювання судової практики щодо захисту ОНП, переважна більшість якої стосувалась на початок роботи над оновленням ЦК України: практики щодо захисту честі, гідності, ділової репутації, ряду інших ОНП, захисту особистих немайнових, не

пов'язаних із майновими прав інтелектуальної власності, прав на належні, безпечні і здорові умови праці (зокрема, відшкодування шкоди, яка заподіяна умовами виробництва, внаслідок порушення таких ОНП, як право на життя, право на охорону здоров'я, на особисту недоторканість, на індивідуальність тощо). По відповідних справах також свого часу було прийнято ряд Постанов Верховного Суду. Наслідком такої відповідальної роботи стало: усвідомлення суспільством і окремими людьми і їх спільнотами своїх природних прав, а також прав, які набувають найбільшої ваги в процесі соціалізації фізичної особи, наявність таких прав не лише у фізичних, але і в юридичних осіб та інших утворень.

На підставі ґрунтовного аналізу практики ЄСПЛ і виходячи із доктрини позитивних обов'язків держави, розуміння так званого горизонтального ефекту прав людини в цілому, розробниками проєкту оновленої Книги другої були виділені: ряд аспектів ОНВ, які охоплюються змістом документів Європейської Комісії з прав людини (далі в цих тезах – ЄКПЛ). Подальша робота в цьому напрямку була і залишається на перспективу пов'язаною із: використанням судами і усіма зацікавленими учасниками ОНВ практики ЄСПЛ із захисту окремих видів ОНП, основна частина яких зазначена у Концепції [1, с. 99–102] і доповнювалася для її вивчення і використання у нормах проєкту Закону України про оновлення Книги другої ЦК України [3], а також, як можна переконатися сьогодні, – для формування відповідної практики суду на протязі більше, ніж шести років роботи науковців і практиків.

І. Серед *традиційних* підходів до ряду питань ОНП слід назвати: : зміст ОНП і ОНВ у їх нормативних визначеннях і доктринальних началах із збереженням так званого антропоцентричного підходу, за якого людина є і залишається найвищою цінністю, включаючи належність ОНП з моменту народження фізичної особи, або з іншого моменту; нематеріальність і невідчужуваність ОНП, а саме – невід'ємність зв'язку ОНП з особою, оскільки особа не може відмовитися від свого особистого права і не може

бути позбавлена його, непов'язаність оборотоздатності ОНП із їх відчуженням; *немайновий характер ОНП, оскільки вони не мають економічного походження, змісту, майново – грошової цінності (вартості)*, належність ОНП фізичної особи до моменту смерті, або до іншого моменту, визначеному законодавством; невичерпність переліку ОНП, належність фізичній особі інших ОНП за умови відповідності їх відповідним ознакам і характеристикам, визначеним у ЦК України; змісту ОНП; розуміння об'єкта ОНП і ОНВ як блага; самостійне здійснення ОНП особою; здійснення ОНП батьками та ін. законними представниками ОНП малолітніх, неповнолітніх осіб, осіб визнаних судом недієздатними і обмежено дієздатними; забезпечення здійснення ОНП органами державної влади та посадовими та/або службовими особами, діяльність яких, а також інших суб'єктів приватних відносин не можуть порушувати ці права; захист ОНП від неправного посягання інших осіб, зокрема, способами, встановленими главою 3 ЦК України та/або іншим законом право на поновлення порушеного ОНП і право на спростування недостовірної інформації, в тому числі: розуміння недостовірної інформації на законодавчому рівні, враховуючи доктринальні наробики і виходячи із практики багаторічного застосування положень про поняття інформації, недостовірної і неправдивої інформації, оціночних суджень, розуміння форм і способів поширення і спростування інформації; джерел такого поширення, спростування і відповіді, способів спростування недостовірної інформації; здійснення спростування недостовірної інформації незалежно від вини особи, яка її поширила, право на відповідь і висловлення власної точки зору і здійснення незалежно від вини особи, яка поширила інформацію. Крім того, низка прав перенесено нині з інших законів до Кодексу права приватного з метою посилення їхнього статусу і підсилення ролі у здійсненні інших, вже наявних в ньому прав. Залишається практично відкритим питання про межі відповідальності і захисту особистих немайнових прав у приватно – правових відносинах, де застосовується

штучний інтелект і вельми чутливе для нашого суспільства, особливо у часи війни, питання співіснування права на життя і суспільного інтересу, який полягає у необхідності ризикувати цим життям при захисті держави.

Важливим у контексті нинішніх реалій є: право особи, ОНП якої порушено, на відшкодування, компенсацію шкоди (тепер практика і доктрина з цього питання об'єдналися в єдиній нормі ст. 280 ЦК України) та ряд ін. положень, які закріплені не лише у Главі 20 Загальних положень про ОНП, але і в Главах 21-22 Книги Другої ЦК України, а також урахування традиційного поступового розширення самого переліку прав, які закріплені у кодифікованому акті приватного права з урахуванням провідної ролі Конституції України і міжнародних стандартів з цього питання.

II. Що стосується *тенденцій*, що містяться в проекті КПП, то вони базуються на сьогодні переважно на вимогах всеосяжної цифровізації, посиленні механізмів приватного права для охорони і захисту біоетичних прав і потребах у приватності у найширшому сенсі, включаючи мереживні технології і цифрове середовище. *Дискусій*, які вони та ряд інших проблем породили і які ще будуть обговорюватись навіть після прийняття КПП доволі значна кількість, є серед них і такі, що отримали своє нове звучання, або є цілком новими для законодавства, хоча на протязі усього розвитку і удосконалення теоретичних положень були присутні у розробках робочої групи, яка працювала над підготовкою проекту КПП, обговорювались в численних дисертаційних дослідженнях різного рівня, мали змогу бути опрацьованими на рівні захисту прав у вітчизняних судах. У самому загальному вигляді дискусії і нині стосуються проблем регулювання ОНВ у віртуальному середовищі, меж між приватним і публічним життям суб'єктів приватно – правових відносин у цих нових умовах і таких більш конкретних питань, які пов'язані із можливістю розпорядження цифровим спадком або із репродуктивними клітинами, правом «бути забутим», правом надати відповідь або примиритися в разі порушення ОНП та рядом ін.

Вагомими причинами для оновлення Книги другої ЦК України у зв'язку із усім вищезазначеним стало: зростання усвідомлення своїх інтересів і прав учасниками приватних правовідносин як в їх наявності, так і необхідності здійснення захисту своїх прав та законних інтересів щодо особистих немайнових благ, практика ЄСПЛ, в якій втілюються прагнення і українського суспільства стати рівним членом Європейського Союзу (далі в цих тезах – ЄС), розвиток інформаційних відносин, в тому числі – цифрових технологій із швидкісним удосконаленням засобів зв'язку, стрімкі процеси розвитку медицини, біотехнологій та ін. напрямків науки і практики, накопичені за десятки років захисту ОНП судами України.

III. Серед таких змін, ряд із яких були (і частина з яких залишаться у подальшому) предметом *дискусії* можна назвати: передусім зміну назви самої Книги другої КПП на «Особисті права» з відповідними змінами в усіх нормах, де вона зустрічається. Втім, навіть з урахуванням давно відомих і шанованих підходів Й. О. Покровського про «моральні права» і доводів про необхідність вести мову саме про ознаку «особистісності» як основної для цього інституту приватного права, вважаємо не менш важливим на сьогодні підкреслювати таку ознаку як «немайновість», оскільки вона є основою для розуміння дуалізму «майнового і немайнового» у приватному праві, з чим пов'язано ряд ознак цих прав, розширення суб'єктного складу ОНВ за рахунок юридичних осіб і які важливі для усвідомлення проблем реалізації і захисту ОНП саме через їх немайновість, за такого розвитку законодавства не було би потреби також обговорювати варіанти використання концепції *sui generis* і виправдовувати застосування ідей «немайнової (цифрової) речі», як такої, до регулювання якої застосовуються положення кодексу про речі.

У ст. 286 КПП ОП визначається як невіддільне від особи право *немайнового* характеру, що спрямоване на задоволення фізичних, психічних, психологічних, культурних, соціальних або інших *нематеріальних* потреб та правомірних інтересів особи (ч. 1 ст. 286 КПП), при

цьому невіддільність ОП від особи полягає в тому, що особа не може відмовитися від свого ОП, а також не може бути позбавлена його (надання особою згоди на здійснення окремих її ОП іншими особами або реалізацію іншими особами окремих правоможностей таких ОП не є їх відчуженням) (ч. 4), а *немайновий* характер ОП полягає в тому, що *воно не має економічного походження та/або змісту, майнової цінності* (виділено нами – О. В. Кохановська) (ч. 5). Звідси і специфіка належності ОП фізичної особи до моменту її смерті або до іншого моменту, визначеного Конституцією України, цим КПП та/або іншим законом (ч. 6), а юридичної особи – до моменту її припинення або іншого моменту, визначеного аналогічно (ч. 7).

Отже, проблеми можуть виникнути не тільки з усвідомленням сутності самих ОНП названих в КПП як ОП, але на етапі їх реалізації і захисту у разі нехтування ознаками немайновості цих прав, в чому ми, можливо, у найближчий час після прийняття оновленого ЦК України переконаємося. Ні «цифрові речі», ні «цифрові гроші», ні «цифровий контент», ні «цифрові послуги» жодним чином не є речами, ні звичайними, що є очевидно, ні будь – якими з відомих приватному праву речами, ні «*sui generis* речами», а є саме немайновим благом, яке потребує спеціального з ним поводження і спеціального механізму застосування і захисту. Отже, на нашу думку, назву Книги другої КПП і термінологію відповідних норм в самій книзі і в інших книгах ЦК України слід було б залишити в редакції «Особисті *немайнові* права».

Згідно змісту чинної ст. 270 ЦК України, присвяченої видам ОНП і відповідно до Конституції України фізична особа має право на життя та значний перелік ОНП, які зазначені у ч. 1 як вичерпні. ЦК України та іншим законом можуть і сьогодні бути передбачені також інші ОНП фізичної особи (ч. 2 ст. 270 ЦК України). Оскільки права людини і громадянина встановлені передусім Конституцією України, в якій їм присвячена переважна більшість усіх статей, то перелік ОНП у чинному кодексі розглядається у доктрині як невичерпний і містить ряд

важливих саме для приватного права норм, при цьому ряд конституційних прав регулюються і охороняються відповідно нормами іншого законодавства. Наприклад, трудові і соціальні відносини регулюються у повному обсязі Конституцією України і трудовим законодавством, а в ЦК України присутні у комплексі прав на свободу, закріплених у ЦК України. У ст. 287 КПП, присвяченій видам особистих прав (далі в цій статті – ОП), особисті права визначають Конституція України, сам КПП та/або інший закон, а сам перелік ОП визначений такими нормативно – правовими актами, не є вичерпним (ч. 1), що свідчить не лише про унормування невичерпності переліку цих прав, але і можливість врегулювання їх в інших законах. Посилюється ця позиція ч. 2 названої статті твердженням про те, що фізичній особі належать також інші ОП за умови їх відповідності ст. 286 КПП. В той же час ч. 3 ст. 287 КПП розширює суб'єктний склад ОНВ шляхом вказівки на те, що і юридична особа може мати інші особисті права за умови їх відповідності ст. 286 КПП. Отже, маємо у КПП послідовне унормування ОП як фізичних, так і юридичних осіб, оскільки згідно ч. 2 ст. 286 КПП ОП належать фізичній особі з моменту її народження або з моменту, визначеного Конституцією України, КПП та/або іншим законом (ч. 2), так само як у відповідності до ч. 3 ст. 286 КПП ОП належить юридичній особі з моменту її створення або з моменту, визначеного КПП та/або іншим законом.

Щодо змісту ОНП у чинному законодавстві, то його становить можливість фізичної особи вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері свого приватного життя, таким чином, докорінних змін тут очікувано не пропонується, оскільки ст. 288 КПП у ч. 1 закріплює ту саму формулу: особа є носієм особистого блага, має змогу вільно, на власний розсуд, використовувати це благо, що включає в себе усі прояви поведінки щодо нього, з метою задоволення власних потреб та правомірних інтересів порядком, у спосіб та в межах, що не суперечать Конституції України, КПП та/або іншому закону, доброзвичайності,

а також сутності та призначенню такого особистого блага. Дискусії викликає при цьому додатковий термін у цій статті – «доброзвичайність», що потребує ще додаткового обговорення і роз'яснення в разі залишення його у КПП в усіх статтях, де він згадується.

Новелою є ч. 2 ст. 288 КПП, в якій закріплюється право особи надавати згоду на використання свого особистого блага іншими особами, якщо це не суперечить Конституції України, КПП та/або іншому закону, доброзвичайності, а також сутності та призначенню такого особистого блага і також може відкликати надану згоду і взагалі заборонити іншим особам поведінку, що порушує її особисте благо, вимагати припинення такої поведінки та застосувати інші визначені законом способи захисту (ч. 3). З цими положеннями практично усі експерти і особи, які знайомилися з КПП згодні, тож питання залишається лише у вище названому терміні, навколо якого точиться дискусія, включаючи пропозиції виключити його із кодексу, з чим, на нашу думку, можна погодитись, враховуючи, що «доброзвичаєвість» присутня у формулюваннях принципів приватного права, поданих у Книзі першій КПП. При цьому слід пам'ятати, що обмеження ОНП (ОП) як фізичної, так і юридичної особи, які встановлені Конституцією України, можливе лише у випадках, передбачених самою Конституцією України, а не будь – якими іншими нормативними актами (ч. 1 ст. 274 ЦК України, ст. 291 КПП).

Здійснення ОНП і забезпечення їх здійснення, які передбачені статтями 272-273 ЦК України і статтями 289-291 КПП відбувається передусім самою особою самостійно, а також за проектом КПП може надавати згоду на його здійснення, або реалізацію окремих його правоможностей іншим особам, якщо це не суперечить Конституції України, КПП та/або іншому закону, доброзвичайності, а також сутності та призначенню такого ОП (ч. 2 ст. 289 КПП). Самостійне здійснення своїх прав – це важлива можливість кожної особи, саме від неї у першу чергу залежить здійснення ОП. При цьому законодавець і нині і на перспективу опікується інтересами малолітніх,

неповнолітніх фізичних осіб, а також повнолітніх фізичних осіб, які за віком або за станом здоров'я не можуть здійснювати свої ОНП самостійно. Закон покладає такі функції нині на батьків, опікунів, піклувальників та інших законних представників, а юридична особа здійснює свої ОП через свої органи, які діють відповідно до установчих документів, КПП та/або іншого закону (ч. 3–6 ст. 289 КПП).

Органи державної влади, органи влади АРК, органи місцевого самоврядування у межах своїх повноважень нині забезпечують здійснення фізичною особою ОНП згідно ст. 273 УК України, у свою чергу, юридичні особи, їх працівники, окремі фізичні особи, професійні обов'язки яких стосуються ОНП фізичних осіб, зобов'язані утримуватися від дій, якими ці права можуть бути порушені. Ст. 290 КПП додає до переліку осіб, які забезпечують здійснення ОП посадових та/або службових осіб у межах їх повноважень (ч. 1), а також юридичних осіб, їх працівників, фізичних осіб, професійні обов'язки яких стосуються ОП особи – вони мають утримуватися від рішень, дій або бездіяльності, що порушують або лише навіть створюють загрозу порушення таких прав (ч. 2 ст. 290 КПП), з чим, на нашу думку, не можна не погодитись. При цьому як нині, так і на перспективу фізична особа має право вимагати від посадових і службових осіб вчинення відповідних дій, спрямованих на забезпечення здійснення ними ОНП (ч. 2 ст. 272 ЦК України), тож це право має бути чітко закріплене і на перспективу. Таким чином, діяльність фізичних і юридичних осіб не може порушувати ОП як нині, так і у подальшому.

Чинний кодекс регулює відносини щодо поновлення порушеного ОНП органами, про які йшлося вище, які в разі такого порушення зобов'язані вчинити необхідні дії для його негайного поновлення, чим підкреслюється винятково важливе значення таких прав, а якщо такі дії не вчиняються і ОНП не поновлюються, причому негайно, суд може постановити рішення щодо його поновлення, відшкодування моральної шкоди, ними завданої (ч. 2 ст. 276 ЦК України). Так само це залишається актуальним і для перспективного законодавства, як видно із змісту ст. 293 КПП.

Право на відшкодування майнової шкоди, завданої порушенням особистого права, згідно ст. 298 КПП передбачено для особи, якій внаслідок порушення її особистого права завдано майнової шкоди і така шкода підлягає відшкодуванню у повному розмірі (ч. 1), а особливості здійснення права на відшкодування майнової шкоди, завданої порушенням особистого права, встановлюють КПП або інший закон (ч. 2). Ст. 299 КПП нарешті сформульована за допомогою терміну «компенсація моральної шкоди». Так, якщо фізичній особі внаслідок порушення її ОП завдано моральної шкоди, така шкода підлягає компенсації (ч. 1); у разі, якщо моральна шкода завдана фізичній особі протиправним рішенням, дією або бездіяльністю органу державної влади, органу влади АРК, органу місцевого самоврядування, його посадові та/або службової особи, суд за вимогою потерпілої особи може зобов'язати особу, яка завдала моральної шкоди, здійснити публічне вибачення і таке публічне вибачення має здійснюватися від імені органу, посадової, службової особи та має бути спрямоване на відновлення порушеного права потерпілої особи. Суд визначає спосіб оприлюднення публічного вибачення, зокрема через офіційний вебсайт, офіційне друковане видання, інші публічні ресурси. Факт публічного вибачення не звільняє орган, посадову, службову особу від обов'язку компенсації завданої моральної шкоди (ч. 2 ст. 299 КПП); особливості здійснення права на компенсацію моральної шкоди, завданої порушенням особистого права, встановлює закон (ч. 3 ст. 299 КПП). Оскільки моральна шкода навряд чи може бути відшкодована у повному обсязі, як того вимагає відшкодування майнової шкоди, законодавець втілив у життя пропозиції десятків цивілістів, які стверджували і належно доводили думку про те, що моральна шкода може бути лише компенсована, оскільки ніякими майновими благами не можна цілком позбавити постраждалу особу її болю і моральних втрат.

Особлива увага приділена у загальних положеннях чинного ЦК України захисту особистого немайнового права,

оскільки фізична особа повинна мати надійно забезпечене право на захист свого ОНП від протиправних посягань інших осіб, а сам захист ОНП здійснюється способами, встановленому для усіх цивільних прав у главі 3 ЦК України, при цьому традиційним підходом у цьому питанні є те, що захист ОНП може здійснюватися також іншим способом відповідно до змісту цього права, способу його порушення та наслідків, що їх спричинило це порушення (ст. 275 ЦК України). Так само ґрунтовно до цього питання підійшов законодавець у ст. 292 КПП, додавши у ч. 1 цієї статті, що особа має право на захист свого особистого права від протиправних посягань інших осіб або від загрози вчинення таких посягань, а самий цей захист можливий також в інший спосіб з урахуванням змісту такого права, способу його порушення та наслідків, спричинених порушенням (ч. 2), ніхто не може оспорювати та/або не визнавати наявність у фізичної особи ОП, спрямованого на охорону особистого блага, що є найвищою соціальною цінністю (ч. 3). На оновлену редакцію ст. 292 КПП безумовно вплинули рішення ЄСПЛ, Конституційного Суду України і положення узагальненої практики Верховного Суду.

Чинним ЦК України уст. 279 передбачені правові наслідки невиконання рішення суду про захист ОНП, а саме якщо особа, яку суд зобов'язав вчинити відповідні дії для усунення порушення ОНП, ухиляється від виконання судового рішення, на неї може бути накладено штраф відповідно до ЦПК України. В КПП ця норма відсутня у Главі 17 Книги другої, оскільки вона містить переважно процесуальні наслідки і питання забезпечення виконання рішення суду також входить у компетенцію судів, не обмежуючись лише захистом ОП.

ІУ. Вагомі за змістом *дискусії* очікувано розгорнулись навколо питань запропонованих редакцій статей 294-297 КПП, які стосуються права на спростування, права на відповідь, права на примирення і права вимагати заборони поширення інформації, що порушує особисте право. Ми б назвали ці дискусії очікуваними, оскільки і за часів прийняття чинного ЦК України і за

часів підготовки оновленої його версії, ці питання входять до сфери безпосередньої професійної діяльності суб'єктів медіа і цікавлять як журналістські спільноти, так і організацій, які опікуються правами журналістів, осіб, які згадуються у журналістських роботах, а також пересічених громадян, нерідко стосуються різного роду таємниць та інформації з обмеженим доступом, що в часи війни набуває ще більшої актуальності. В результаті низки обговорень після представлення проекту оновленого кодексу на громадське обговорення і експертизу спеціалістів і професіоналів, було досягнуто компроміс між зазначеними учасниками відносин у сфері поширення інформації, в результаті чого у ст. 294 КПП знайшли своє втілення положення про право особи на спростування інформації, якщо внаслідок поширення про неї недостовірної інформації були порушені її особисті права, причому недостовірною вірно названа інформація, що не відповідає дійсності та/або викладена неправдиво (ч. 1 і 2 ст. 294 КПП). Як бачимо, у лінгвістичній редакції «оцінні» судження (замість попереднього «оціночного») не підлягають спростуванню та/або доведенню їх достовірності (ч. 2 ст. 294 КПП). Згідно з ч. 3 ст. 294 КПП інформація є поширеною, якщо її повідомлено третій особі, а якщо недостовірну інформацію про особу повідомлено в листах, заявах, скаргах, інших формах звернення до органів правопорядку з метою перевірки такої інформації, то це не визнається поширенням інформації; в той же час поширена інформація не може порушувати презумпцію невинуватості. (ч. 3 ст. 294 КПП). КПП деталізував і закріпив також наступну норму: інформація є такою, що поширена про особу, якщо з неї можливо достеменно встановити, що вона стосується цієї особи (ч. 4 проекту ст. 294 КПП). При цьому спростування недостовірної інформації здійснює особа, яка поширила таку інформацію, а якщо особа, яка поширила недостовірну інформацію, невідома, особа, особисте право якої порушено, може звернутися до суду із заявою про встановлення факту недостовірності інформації та/або про її спростування (ч. 5 ст. 294 КПП).

У відповідності до ч. 6 ст. 294 КПП, так само як і за нинішніх правил, недостовірну інформацію спростовують у той самий спосіб, в який її було поширено, а якщо спростування недостовірної інформації в той самий спосіб, в який її було поширено, є неможливим, його здійснюють у спосіб, наблизений до способу поширення недостовірної інформації, з урахуванням досягнення максимальної ефективності спростування, зокрема охоплення максимальної кількості осіб, які сприйняли поширену недостовірну інформацію. Законодавець нині намагається досягти того, щоб спосіб спростування мав забезпечувати сприйняття того, що поширена інформація є спростуванням, а самий спосіб спростування визначався б законом, судом або домовленістю між особою, яка поширила недостовірну інформацію, та особою, ОП якої порушено поширенням недостовірної інформації, що вже стало на практиці найбільш ефективним у відповідних справах. Ще ряд важливих і необхідних особливостей права на спростування спостерігаємо у частинах 7–12 ст. 294 КПП, в яких, в тому числі, приділено увагу розвитку інформаційних мереж. Так, недостовірну інформацію, розміщену в мережі Інтернет, спростовують у спосіб, у який було поширено таку інформацію, або в інший спосіб, що забезпечує доступність спростування для користувачів, які мали доступ до недостовірної інформації, що належить спростувати, а саме спростування має бути доступним протягом строку, не меншого ніж строк доступу до недостовірної інформації, що належить спростувати (ч. 9 проекту ст. 294). Недостовірну інформацію спростовують згідно зі ст. 294 КПП безвідносно до вини особи, яка поширила таку інформацію (ч. 10), невідкладно, не пізніше чотирнадцяти днів з моменту отримання вимоги про спростування, крім випадків, визначених законом, а за рішенням суду здійснюють у строк, визначений судом (ч. 11). Усі інші особливості спростування недостовірної інформації віднесено до компетенції закону, який їх встановлює.

Дискусію викликали питання права на відповідь, яке закріплено нині у ст. 295 КПП. Згідно відповідної ч. 1 ст. 295 про-

екту, особа, ОП якої порушено внаслідок поширення стосовно неї інформації, має право на відповідь. Право на відповідь полягає у можливості висвітлення власної позиції щодо поширеної інформації та обставин порушення ОП. При цьому відповідно до ч. 2 ст. 295 КПП, відповідь надає особа, ОП якої порушено внаслідок поширення інформації. Право на відповідь здійснюють у спосіб, визначений статтею 294 КПП, а саме право на відповідь здійснюють безвідносно: 1) до вини особи, яка поширила інформацію; 2) до достовірної інформації, поширенням якої порушено ОП особи; 3) до того, чи було застосоване право на спростування недостовірної інформації (ч. 4–6 ст. 295 КПП). Скорочення або інші зміни у відповіді без згоди особи, яка її надає, згідно з ч. 7 цієї ж статті – заборонені; а зміст частини 8 ст. 295 КПП спрямований на досягнення такого становища, за якого відповідь не повинна порушувати ОП іншої особи, не повинна містити висловлювання, що розпалюють ворожнечу або ненависть, або іншу інформацію, поширення якої заборонено Конституцією України, КПП та/ або іншим законом. Закон встановлює також інші особливості здійснення права на відповідь. Доречність і своєчасність появи такого права у кодифікованому акті приватного права може дискутуватись, як і будь – яке інше положення у пропозиціях законодавця у демократичній країні, але на сьогодні, на наш погляд, це є виправданим.

Право на примирення, про яке йдеться у ст. 296 КПП, полягає в тому, що особа, яка порушила права іншої особи внаслідок поширення недостовірної інформації, може звернутися до такої особи з пропозицією про примирення, зокрема попросити вибачення за свою поведінку або вибачитись в інший спосіб. Законодавцем запропоновано на сьогодні у п'яти частинах цієї статті також ряд інших умов, які мають бути враховані в разі необхідності реалізувати право на примирення: 1) примирення можливе лише за згодою потерпілої особи; 2) у разі смерті або оголошення померлою фізичної особи, особисте право якої порушено внаслідок поширення стосовно неї недостовірної інформації, особа, яка вчинила таке

порушення, може звернутися з пропозицією про примирення до членів сім'ї такої особи, її близьких родичів; 3) примирення не виключає застосування способів захисту особистих прав, визначених цим Кодексом та/ або іншим законом; 4) при розгляді справи про захист особистого права суд враховує примирення як обставину, що має істотне значення; 5) особливості здійснення права на примирення встановлює закон.

Право вимагати заборони поширення інформації, що порушує ОП передбачено у трьох послідовних за змістом частинах ст. 297 КПП і передбачено на випадок, якщо особисте право фізичної особи буде порушено у примірнику друкованого медіа, виданні, фільмі, програмі аудіального або аудіовізуального медіа тощо, які готують до випуску. Суд, в разі відповідного звернення, може заборонити поширення такої інформації; а якщо йдеться про примірники, які вже випущені, – суд може заборонити та/ або припинити їх розповсюдження до усунення такого порушення. За неможливості усунення такого порушення, суд може вилучити наклад (тираж) медіа, видання, фільм, програму тощо з метою їх знищення (ч. 2 ст. 297 КПП). Усі особливості здійснення названого права встановлюються законом.

Висновки. Важливість врахування традицій, тенденцій і дискусій для розвитку особистих немайнових прав пояснюється передусім необхідністю врахувати багатовіковий досвід людства у прагненні надати усім членам суспільства рівні права і багаторічні нароби вітчизняної цивілістики у регулюванні особистих немайнових відносин, охороні і захисту особистих немайнових прав, особливо для цілей комплексного оновлення цивільного законодавства. На протязі більше ніж десяти років чинності ЦК України, поняття, суб'єктний і об'єкт, зміст особистих немайнових відносин, здійснення і захист особистих немайнових прав залишаються предметом обговорення не лише цивілістичної спільноти, але і суспільства, усіх його представників.

Процес підготовки оновленого проекту Книги другої ЦК України, який здо-

був назву Кодексу права приватного, відбувався у тісному взаємозв'язку із розробкою норм Книги першої і Книги четвертої, а також іншими книгами кодексу, що пояснюється як спільною термінологією, так і необхідністю узгодити визначення основних понять у сфері особистих немайнових відносин, їх види, способи захисту та ряд інших, не менш важливих позицій.

Серед традиційних підходів, які використовувались у процесі створення Кодексу права приватного і які детально аналізуються у тексті цієї статті, слід зазначити найбільш важливі: розуміння змісту особистих немайнових відносин і особистих немайнових прав у їх нормативних визначеннях і доктринальних началах із збереженням так званого антропоцентричного підходу, за якого людина є і залишається найвищою цінністю, включаючи належність особистих немайнових прав з моменту народження фізичної особи, або з іншого, визначеного законом моменту; нематеріальність і невідчужуваність особистих прав, непов'язаність оборотоздатності особистих прав із їх відчуженням; немайновий характер особистих прав, оскільки вони не мають економічного походження, змісту, майново – грошової цінності (вартості), належність особистих прав фізичної особи до моменту смерті, або до іншого моменту, визначеному законодавством; невичерпність переліку особистих прав, розуміння об'єкта особистих прав як блага та ряд інших, не менш важливих, які підтверджують стабільність норм приватного права у цій важливій сфері. Значний вплив на розвиток цивільно – правового регулювання особистих немайнових відносин справили рішення Конституційного Суду України, напрацювання судової практики, у тому числі Європейського Суду з прав людини, щодо захисту особистих немайнових прав. Наслідком такої відповідальної роботи стало: усвідомлення суспільством і окремими людьми і їх спільнотами своїх природних прав, а також прав, які набувають найбільшої ваги в процесі соціалізації фізичної особи, наявність таких прав не лише у фізичних, але і в юридичних осіб та інших утворень.

Тенденції розвитку особистих прав, як вони визначені у назві і тексті Книги другої Кодексу права приватного, були попередньо визначені у відповідній Концепції оновлення цивільного законодавства на основі ґрунтового аналізу чинного законодавства, історичного контексту появи особистих немайнових прав у ЦК України, розвитку спеціального законодавства, яке є надзвичайно розгалуженим і предметно енциклопедичним, а також як необхідність визначитись у питаннях інформаційних відносин, медицини, біотехнологій, відносин інтелектуальної, в тому числі творчої діяльності, сімейних, житлових відносинах та багатьох інших, що потребувало також вивчення практики застосування приватноправових норм судами. *Тенденції* розвитку законодавства у сфері особистих прав базуються на сьогодні переважно на вимогах всеосяжної цифровізації, посиленні механізмів приватного права для охорони і захисту біоетичних прав і потребах у приватності у найширшому сенсі, включаючи мереживні технології і цифрове середовище.

У самому загальному вигляді *дискусії* стосуються проблем регулювання особистих немайнових відносин у віртуальному середовищі, меж між приватним і публічним життям суб'єктів приватно – правових відносин у цих нових умовах і таких більш конкретних питань, які пов'язані із можливістю розпорядження цифровим спадком або із репродуктивними клітинами, правом «бути забутим», правом надати відповідь або примиритися в разі порушення особистих немайнових прав та рядом ін. Значний перелік *дискусій* на сьогодні знайшли своє вирішення у Главі 17 Кодексу права приватного, ряд із них продовжують привертати до себе увагу суспільства і професійної юридичної спільноти. Серед таких змін, ряд із яких були (і частина з яких залишаться у подальшому) предметом *дискусії* можна назвати: передусім зміну назви самої Книги другої Кодексу права приватного на «Особисті права» з відповідними змінами в усіх нормах, де вона зустрічається. Навіть з урахуванням доводів про необхідність вести мову саме про ознаку «особистісності» як основної для цього

інституту приватного права, вважаємо не менш важливим на сьогодні підкреслювати таку ознаку як «немайновість», оскільки вона є основною для розуміння дуалізму «майнового і немайнового» у приватному праві, з чим пов'язано ряд ознак цих прав, розширення суб'єктного складу особистих немайнових відносин за рахунок юридичних осіб і які важливі для усвідомлення проблем реалізації і захисту особистих немайнових прав саме через їх немайновість, за такого розвитку законодавства не було би потреби також обговорювати варіанти використання концепції *sui generis* і виправдовувати застосування ідей «немайнової (цифрової) речі», як такої, до регулювання якої застосовуються положення кодексу про речі.

Вагомі за змістом *дискусії* очікувано розгорнулись навколо питань запропонованих редакцій статей 294–297 Кодексу права приватного, які стосуються права на спростування, права на відповідь, права на примирення і права вимагати заборони поширення інформації, що порушує особисте право. В результаті низки обговорень після представлення проекту оновленого кодексу на громадське обговорення і експертизу спеціалістів і професіоналів, було досягнуто компроміс між зазначеними учасниками відносин у цих чуттєвих питаннях.

В результаті аналізу, проведеного у цій статті, можна зробити також висновок про ті *дискусії*, які не лише є актуальними, але які і у подальшому будуть обговорюватись у наукових колах і на багатьох інших площадках що норм про загальні положення Книги другої і щодо тих ідей, які не знайшли у ній свого відображення. Так, залишається практично відкритим питання про межі відповідальності і захисту особистих немайнових прав у приватно – правових відносинах, де застосовується штучний інтелект і вельми чутливе для нашого суспільства, особливо у часи війни, питання співіснування права на життя і суспільного інтересу, який полягає у необхідності ризикувати цим життям при захисті держави. У процесі подальшої реалізації і захисту особистих немайнових прав фізичними та юридичними

особами, перевірки на повноту і логіку у формулюванні і розташуванні запропонованих законодавцем норм, усі зазначені питання обов'язково будуть досліджуватись на рівні науковому і при-

кладному, а найбільш важливі і актуальні з них знайдуть своє місце у вітчизняному законодавстві, в тому числі і в найважливішому кодифікованому акті вітчизняного приватного права.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Цивільний кодекс України. Кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 40–44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

2. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2020. 128 с.

3. Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги другої : Закон України № 14057 від 21.09.2025 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-vnesennia-zmin-do-tsyvilnoho-kodeksu-ukrayiny-u-zv'язku-iz-opovlenniam-rekodyfikatsiyeyu-polozen-knyhy-druhoyi>

4. Порівняльна таблиця до проекту Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку з оновленням (рекодифікацією) положень Книги четвертої». Проект для громадського обговорення. База даних «*Верховна Рада України*». Книга друга. URL: <https://www.rada.gov.ua/files/knyga2.pdf>

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

Дата першого надходження статті до видання: 12.04.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 08.05.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 21.05.2026